

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ԳՐՈՅ

ԸՍՏ ՀԱՅԿԱՅ ՇՐՋԱՆԻՆ

ԳԼ. Թ.

(Շար. ՏԵՍ էջ 109)

Սուրբ Գրոց ժամանակագրութիւնը Հայկայ շրջանին հետ համաձայնեցնելու ուսումնասիրութիւննիս աւարտելու համար, տակաւին երեք զանազան շրջաններ դիմացնիս պիտի ելլեն՝ յառաջ քան հասնին Քրիստոնէական թուականին:

Եւ այս շրջանները պիտի կազմեն հետեւեալ զլուխներն. առաջին, իսրայելացւոց Եգիպտոսէն ելլելէն մինչև Սողոմոն իմաստոյն տաճարին շինութիւնը սկսիլը. երկրորդ՝ Սողոմոնի տաճարին շինութիւնը սկսելէն մինչև Կիւրոս Պարսից թագաւորին զահ բարձրանալու տարին. և երրորդ՝ Կիւրոսի Պարսից թագաւորին զահ բարձրանալէն մինչև Քրիստոնէական թուականը:

Բայց այս ժամանակագրութիւնը ճշտելու ժամանակ՝ չենք կրնաք անտես ընել օտար ազգաց ժամանակագրութիւններն՝ որոնք, կարծես, մեր այս գծած սահմանէն դուրս շրջիլ կ'ախորժին, և սակայն այս սահմանիս մէջ, այն է Հայկայ շրջանին մէջ, զանոնք ալ պէտք է սահմանափակել: Այս ժամանակագրութեան շրջանին մէջ մտնել չուզող ազգերն են Բաբելացիք, Ասորեստանեայք, Ճե՛նացիք, Եգիպտացիք, Հնդիկք, խո՛սն ու դո՛սն՝ որոնք իրենց բիւրաւոր տարինեւրոյն կարծես կ'արհամարհեն մեր մի քանի տասնեակ դարերն:

Պղատոնի գրքին մէջ խօսող Եգիպտացին կ'արհամարհէ զԹոյնը. «Ով Սողոն, ասէ՛՜ Յոյնք միշտ մանկտի էք, քանզի ծեր Յոյն այր երբեք ոչ գտանի, և չիք առ ի ձէնջ ուսանել ուսումն զհին ժամանակին. իսկ Եգիպտացւոց բազում ինչ առանձին ճառք պատմին, նոյնպէս և Բաղդաճացւոց, զի նոքա քառասուն և ևս

աւելի բիւր ամաց համարին ձգեալ իւրեանց ժամանակն»:

Եւսերի Քրոնիկոնի մէջ իսկ կը կարդանք այս վկայութիւնը. և այն պատճառաւ յառաջ կը բերէ այս վկայութիւնս որպէս զի ցոյց տայ թէ այս վերոյիշեալ ազգերն իրենց ծագումը բիւրաւոր տարիներ առաջ եղած կը համարին, և ինքն իսկ Եւսերիոս ընդունած կը թուի այս կարծիքը, վասն զի. Բաբելացւոց ծագումը կը սկսի իւր ժամանակագրութիւնը առանց առնչութեան մէջ դնելու ծանօթ ժամանակագրութեանց միոյն հետ. մինչ խորենացին «Յադագս արմատոյն հանուրց մարդկութեան» վրայ գրած՝ զլխոյն մէջ Արիւդենոսին խօսքը մէջ տեղ բերած ժամանակ՝ կ'ըսէ. «Այսպէս և զնա ամենախնամի Աստուած եցոյց հովիւ, և առաջնորդ ժողովրդեան», կը համարի խորենացին թէ այդ ամենախնամի Աստուծոյ ցուցուցած հովիւն և առաջնորդն վերջը թագաւորած ըլլայ Բաբելացւոց Աղորոս թագաւորը, վասն զի կը կարդանք նոյն խորենացւոյն մէջ «յետ որոյ՝ և ասէ, թագաւորեաց Աղորոս շարս տասն»:

Ուրեմն ո՛վ էր այս Աղորոսն: Ո՛ր ժամանակի կը պատկանէր, միայն այս յայտնի է ըստ Արիւդենոսի և խորենացւոյ թէ նախամարդն չէր, այլ առաջին մարդն վերջը թագաւորած է, և որովհետեւ Բաբելացւոց թագաւորներու զահակալութեան ժամանակամիջոցն Սոփ բիւր ըսուած տարիներու մէջ կը պարփակուի, ուրեմն Գորդեան հանգոյցի լուծումն կը կայանայ այդ Սոփ բիւր տարիներու լուծմանը մէջ, և որովհետեւ Քախալթրոս նաւապետն՝ վերջին թագաւորն, կը համապատասխանէ Ս. Գրոց Նոյ նահապետին, ըսել է թէ տասն շարք Բաբելացւոց թագաւորներու ճիշտ նախաջրհեղեան տասն նահապետաց կը համապատասխանեն, որով Սոփ բիւր տարիներն Բաբելացւոց՝ նախաջրհեղեան 2262 տարիներու շրջանին կը համապատասխանեն. և կամ աւելի ճիշտ 2229 քաղաքական տարիներու:

Արդ մենք այս խնդիրը լուծելու ջանանք:

Խորհէն ծայրագոյն վարդապետ Ստեփանէ, Խորհնացոյն թարգմանութեան 15-որդ ծանօթութեանը մէջ (էջ 15), խօսելով Բազմավէպի վրայ կը գրէ. «Ինչպէս է Մեկիտում Ա դարի երկրորդ կէսում Բ. Ծ. յետոյ նա ապրում էր Հոսմում»:

Հոս Ա դարի երկրորդ կիսում Գրիստոսի ծննդիցը մեր 75-թուոյն կը համապատասխանէ. բայց մենք նախ քան ըզ-Քրիստոնէական թուականն նշանակած ենք այսինքն Ն. Ք. մինչ Ստեփանէ Քրիստոսի ծննդեան թուականն դրած է, և որովհետեւ կանխաւ խօսած չէ թէ Աղեքսանդր նախ քան զՔրիստոս կ'ապրէր, լաւագոյն կ'ըլլար եթէ Ք. Ծ. գրեւորուն առջևը Ն. գիրն ալ դրած ըլլար, որով առելի որոշ կ'ըլլայ, վասն զի Քրիստոսի ծննդեանից թուականներուն մէջ առաջ ալ վերջն ալ նոյն անուամբ դարեր և թուականներ կան և կը գտնուին, այս տարբերութեամբ որ ոմանք նախ քան զՔրիստոնէական թուական և միւսներն յետ Քրիստոնէական թուականներ կամ դարեր կը նշանակեն. ուստի սահմանն որոշ դրանելու էր: Բաց աստի ուրիշ տարբերութիւն մ'ալ կայ Ստեփանէի և իմ նշանակած թուականաց մէջ. ես 75ին Ն. Ք. «մեռած» դրած եմ, նա՝ «ծնվել է» դրած է: Արդ եթէ ստոյգ է ըստ արդի ժամանակագրաց, թէ Աղեքսանդր Բազմավէպն կուռնելիոս Լինտուլոսի գերին եղած է, կը հարցնենք եթէ Աղեքսանդր 75ին Ն. Ք. ծնած ըլլայ՝ քանի տարուան եղած ժամանակ գերի եղած է և ե՛րբ արձակուած: Վասն զի կուռնելիոս Լինտուլոսի մահուան ժամանակն յայտնի է, այն է 63ին Ն. Ք. որով եթէ Աղեքսանդր 75ին ծնած ըլլար ըստ Ստեփանէի, առ առաւելն 63 թուականէն առաջ արձակուած պէտք էր ըլլար, որով իր ազատութիւնը գտած ժամանակը 12 տարուան կ'ըլլար: Սակայն այս գէպըս մեզի համար մեծ կարեւորութիւն մը չունի, երբ մտածենք թէ կուռնելիոս Լինտուլոս 75ին Պրետոր եղած է, արդ գերի առնուլ նոր ծնած տղայ մը իրեն ինչ բանի օգտակար կըր-

նար ըլլալ, պիտի ըսուի՝ թէ ծնողացը հետ գերի եղած է, և ինչո՞ւ ծնողացը անունը չ'իշխատակուիր և նոր ծնած տղուն կը յիշատակուի. միթէ կ. Լինտուլոս գտնէր թէ ապագային մեծ պատմարան պիտի ըլլայ: Հոովմայեցիք գերի կ'առնուին որպէս զի իրենց՝ գործերուն ծառայեցնեն, երկիրներուն, տան ծառայութեանց կամ անձնական ծառայութեանց, ուստի աւելորդ չ'էր ըլլար նոր ծնած տղայ մը գնել: Արդ նկատի առնելով այս ամէն պատճառաբանութիւնները, և արդի պատմաբաններու 75 թուականին Ն. Ք. մեռած նշանակած ըլլալին, մենք ալ հաւանաւ կան դատեցինք թէ 75ին Ն. Ք. Աղեքսանդր Բազմավէպի մահը պատահած ըլլայ Լաւրենտիումի մէջ, և ոչ Հոովմայ մէջ, ինչպէս Ստեփանէ նշանակած էր: Ինչ որ ալ ըլլայ՝ մեր փնտածը մի քանի տարիներու խնդիր չէ, այլ վերի գտած թուականի ճշգրտեթեամբ կը հաստատուի թէ Աղեքսանդր Բազմավէպ՝ Մովսէս Մարգարէէն առաջ ապրած չէ, և ոչ ժամանակակից է անոր, այլ ընդ հակառակն, հազար հինգհարիւր տարիներ վերջը աշխարհի վրայ երեցեր է:

Այս Աղեքսանդր Բազմավէպն իբր մատենագիր գրած է Արեւելեան ազգաց պատմութիւն մը, և ուսումնասիրութիւն մը Հրէից ազգին վրայ՝ որոնցմէ հատակոտորներ միայն ճնացեր են: Ոմանք այս Աղեքսանդր Բազմավէպն՝ մեծին Աղեքսանդրի ժամանակակից կարծեցին, սակայն ոչ եթէ Բազմավէպն ինքն է Մեծին Աղեքսանդրի ժամանակակից, այլ Աղեքսանդր Բազմավէպին յիշատակած անձնաւորութիւնը՝ որ է Բերոսոսն, Եւ արդարեւ Եւսեբիոս՝ Բազմավէպ Աղեքսանդրի խօսքերը այսպէս կը յիշատակէ. «Զայս Բերոսոս յառաջնում մատենի պատմեաց» (տես Եւսեբիոս Քրոնիկոն էջ 6): Ուրեմն Բազմավէպ Աղեքսանդր Բերոսոսի գրոց հաւաքածուէն է որ կը յիշատակէ հին ազգաց պատմութիւնը, մանաւանդ Բաբելոնացի:

Ո՛վ էր այս Բերոսոսն:

Յոյններն (ինչպէս և Եւսեբիոսի Գրոնիւկոնի Յոյն բնագրին մէջ կը գտնենք) Բեռոսոս (Βεροσός) կը գրեն. իսկ Խորենացին՝ Բերիոս ըստ հին տպագրութեան խորենացոյն (տպաւ ի Վենետիկ 1752). իսկ նոր տպագրութիւնը Բիւռոս և Գաղղիերէն թարգմանութիւնները Bérose, միայն Langlois իւր թարգմանութեան մէջ «Bérosee» ի ըով փակագիծ քացած է և այս փակագիծն մէջ (Piouros) Բիւռոսի տաճկահայ հնչումը դրած է, արդեօք «Bérosee»-ն պարսից հնչած Պերոզն է՞, թէ և Բերոսոս Գաղղէացի պատմաբան մ'էր և Գաղղէացւոց պատմութիւնը գրած՝ Գ. դարու, նախ քան զԳրիստոնէական թուականն կ'ապրէր և կը համարուի ժամանակակից մեծին Աղեքսանդրի. և որովհետեւ Յոյն լեզուով գրած է իւր պատմութիւնը, անունն ևս ըստ Յունաց գրուած է: Միթէ Գաղղէացիք Պերոզ չէին կոչեր զինքը իրենց լեզուաւ:

Բայց ինչ որ ալ ըլլայ անունը, իր գրութիւնը յունական լեզուով գրած է, և է իւր ազգին ամբողջական պատմութիւն մը՝ վաւերական յիշատակարաններու վրայ հաստատուած, ամենահին ժամանակներէ սկսեալ. բայց այսօրուան օրս իւր գրութիւնն ըրտուած է և միայն հատուածներ կը գտնուին Յովսեփոսի հնախօսութեան մէջ: Դրանօթ է նաև Բիւռոս անուամբ աստեղագէտ մը զոր ոմանք պատմաբանին հետ կը նոյնացնեն, որն որ հնարած է նոր արեւային աստիճան մը կամ արեւային ժամացոյց՝:

Բերոսոսի աստիճանի նորութիւնը կ'երևի թէ Աթենացւոց մեծ զարմանք պատճառած է, վասն զի Բերոսոս կամ Բիւռոս օտարազգի մ'ըլլալով բոլորովին նոր գիւտ մը կը ներկայացնէր իրենց: Բիւռոսի ժամանակին վրայ ոչ ոք կը տարակուսի, այսինքն, նա է չորրորդ դա-

րուն, Ն. Ք., անձնաւորութիւն մը և հետեւաբար նա չկրնար ըլլալ ոչ Մովսէս մարգարէէն առաջ, և ոչ անոր ժամանակակից, այլ ինչպէս ժամանակագրական թուականէն կը տեսնուի, Բիւռոս Մովսէսէն շատ դարեր վերջն է:

Որքան որ Բիւռոս կամ Բերոսոս իւր պատմութիւնը յիշատակարաններէ առած է, սակայն Ապոլոդորոսէ ևս քաղած բաներ մ'ունի. (տես Եւսեբիոս Գրոնիկոն էջ 6): Բերոսոս այսպէս կը գրէ. «Եւ սկսանի գրել զայս ձև օրինակի, Ապոլոդորոս աւէ՛ Նախ թագաւոր կացեալ Աղորոս շարս տասն. որ լինին ամբ (36000) երեսուն և վեց հազար»: Իսկ Խորենացին Արիւղենոսէն վկայութիւն կը բերէ. «Եստ որոյ, ասէ, թագաւորեաց Աղովրոս շարս տասն, որ լինին ամբ երեսուն և վեց հազար»:

Ո՞վ են այս անձնաւորութիւնք. — յայտնի է թէ Ապոլոդորոս նախ է քան զԲերոսոս որ անոր հեղինակութիւնը յարգելով գրուածին վրայ կը հիմնուի:

Կան զանազան Ապոլոդորոսներ, որոց հնագոյնը կը յիշատակուի 408ին Ն. Ք. իսկ այլք Բերոսոսէն վերջը եղած են, որոց վրայ խօսին հարկ չեմ դատիր. ուստի հինգերորդ դարու սկիզբն ապրող այս Ապոլոդորոսն Յոյն էր ազգաւ և մանաւանդ Աթենացի, իբր պատկերահան նախանձորդ եղաւ Չլեքսիոսի և հալածեց զանիկայ:

Իւր գրած պատմութենէն չգտնուիր և ոչ մի հատուած առանձին, և թերևս ոչ ոք պիտի գիտնար թէ Ապոլոդորոս պատմութիւն Բաբելացւոց գրած ըլլայ, եթէ յիշատակած չըլլար Բերոսոսն:

Իսկ Արիւղենոս՝ Պողոտէոս Ստեբի ժամանակակից, Ասորեստանեացի և Բաբելացւոց պատմութիւն մը գրած է՝ որուն հատակոտորները կը գտնուին Եւսեբիոսի, Ս. Կիրիլի, Խորենացոյն, Գէորգ Սինկելլոսի գործերուն մէջ, և այս հատակոտոր-

1. Թուի թէ անոր հնարածը տարբեր է Աբազու աստիճանին (ժամացոյցն) որ հաւանական է Գամակոսէն բերած էր, երբ ընդ առաջ քնաց Թազգաթիփադսարայ Ասորեստանեայ թագաւորին, տեսաւ հոն սեղան զօճից

որոյ նմանութիւնը շինել տուաւ Երուսաղեմայ մէջ, հետեւաբար և աստիճանն բերած պէտք է ըլլայ, որ Եզեկիայի ժամանակ կը գործածուէր. տես Ի. Թագաւորոս, Թիւրք Ի. 11.

ները հաւաքեւր է Սքալիզեր առանձին հատորի մը մէջ, բայց ի խորհնապէս մէջ գտնուածներէն։ Արդ ինչպէս Արիւղենոս, նոյնպէս և Ապողողորոսն ոչ միայն Մովսէս մարգարէէն առաջ չեն, այլ և ոչ իսկ ժամանակակից, հապա շատ ու շատ դարեր վերջ, այսինքն, Արիւղենոսն տասն նուրբերէրէր դար և Ապողողորոսն տասն ու մէկ դար վերջ եղած են։

Արդ նկատի առնելով որ Քաղղէացւոց պատմութիւն գրող այս մատենագիրներն՝ Մովսէսի ժամանակէն շատ աւելի վերջ են, բնականաբար քննադատութիւնը կը ստիպէ ուրիշ հարցում մ'ալ ընել, այն է. Մովսէս Մարգարէին ժամանակ այս հին ազգերն (խօսքը Բաբելացւոց, Ասորեստանայց վրայ է), ունէին թէ ոչ այն պարծենկոտութիւնը համարելու իրենց ազգին ծագումը բերաւոր տարիներն առաջ։ Եգիպտացիք հրաժարեցան առաջին ազգ ըլլալէն, քննութեամբ մը՝ որ նոր ծնած մանկան վրայ փորձեցին. թող որ Պղաւտնի գրող մէջ յիշատակուած Եգիպտացիին իսկ գլուխ կը ծռէ Բաբելացւոց բիւրաւոր տարիներու առջև։

Արդ եթէ Մովսէսի ժամանակ այդ ազգերն, այնպիսի զրոյցներ ունէին, ինչո՞ւ Մովսէս իւր ժամանակագրութեան մէջ առաջին մարդոյն ծագումը անոնց ժամանակագրութենէն առաջ չդրաւ, զէթ կրնար ժամանակակից ընել, Պիտի առարկուի թէ Մովսէս Բաբելացւոց վրայ ծանօթութիւն չունէր. բայց Մովսէսի համար կ'ըսէ Ս. Գիրք. «Եւ վարժեցաւ Մովսէս ամենայն իմաստութեամբ Եգիպտացւոց» (Գործք Առաք. Է. 22)։

Արդ «ամենայն իմաստութեամբ» իմաստին դէմ ոչ մի առարկութիւն կը զօրէ. եթէ ժամանակակից ազգաց զրոյցներն չգիտնար ամենայն իմաստութիւն չէր ունենար, մանաւանդ թէ Մովսէս Քաղղ-

ղէացւոց վրայ աւելի ծանօթութիւն ունենալ կը պահանջուէր, վասն զի իր ազգը անկից սերած էր, կ'ըսէ Ս. Գիրք Աբրա. համու համար. «Եւ դու յերկրէ քուսմէ և յազգէ քուսմէ» (Ծննդ. ԺԲ. 1)։

Եւ ո՞րն է այս երկիրն, Առանի համար կ'ըսէ Գիրք Ծննդոց (զլ. ԺԱ 28). «Եւ մեռաւ Առան (եղբայրն Աբրահամու) առաջի թարայի հօր իւրոյ, յերկիրն յորում ծնաւ, յաշխարհին Քաղղէացւոց»։ Եւ Աբրահամու համար կ'ըսէ. «Եւ հհան զնոսա յաշխարհէն Քաղղէացւոց»։ Իսկ Բաբելացիք և Ասորեստանայք Սեմայ ցեղէն ըլլալնին Սեմայ որդիքներէն յայտնի է (Ծննդ. զլ. Ժ 22). «Որդիք Սեմայ՝ Ելամ, և Ասուր, Արփաքսադ և Լուդ և Արամ»։ Արդ Ասուրէն սերեցան Ասորեստանայք և Եւլամիին որդիքներէն Քաղղէացիք¹. Քանի որ Աբրահամ Քաղղէացւոց երկրէն կ'ելլէ և «յազգէ քուսմէ» բացատրութիւնը կայ Ս. Գրոց մէջ, ինչ է այս «յազգէ քուսմէ» ի բացատրութիւնն. գիտենք որ ըստ Ս. Գրոց Աբրահամ կը սերի Սեմ-Արփաքսադ — ... թարայէ, ըսել է թէ Աբրահամ Քաղղէացւոց ազգին հետ ազգակցութիւն ունի, և այս՝ մօրենական ճիշդով կարելի է։ Արդ Մովսէս, որ Աբրահամով հինգերորդ կը համարուի, իւր ազգին ծագման վրայ եղած զրոյցներն պիտի չգիտնար, Գարձալ Մովսէս լսել էր թերեւ Եգիպտացւոց ըրած փորձն, որոնք կը պրպտէին զոնեւ ծագումն առաջին մարդոյ, նա ցոյց տուաւ Ծննդոց զրքով թէ մարդիկ ուսկից սերած են, հակառակ ամենայն առասպելաց. եթէ կային յիշուի Մովսէսի ժամանակ այն առասպելաւ բերաւոր տարիներն՝ նա իւր ժամանակագրութիւնը կը յօրինէր այն թուականաց համաձայն, ըսել է թէ այն բերաւոր տարիներու առասպելն գոյութիւն չուներ Մովսէսի ժամանակ։ Եւ ինչո՞ւ Բե-

1. Ըստ Սամուէլ Երեցու Անեցոյ. «Եւ Արփաքսադ. և ի նմանէ Քաղղէացիք», Մինք որ Ելեմացիքն զրած ենք փոխանակ եղբորն՝ Արփաքսադայ, այն պատճառաւ

որ Քաղղէացւոց և Պարսից մէջ բնակած էին և Արփաքսադ Ելեմացւոց մէջ բնակեցաւ, ինչ որ ալ ըլլայ, Աբրահամ Քաղղէացի թուի։

րոսոս Ապողոդորոսի վրայ կը հիմնուի և ոչ իւր ազգին յիշատակարաններու վրայ. մի՞թէ Բիւրոսոսի ժամանակ չկային այն բարելավան յիշատակարաններն. և ինչ չափ ժամանակի միջոց մ'է ընդ մէջ Բիւրոսոսի և Ապողոդորոսի, եթէ ոչ դար մը կամ լաւ ևս նուազ քան զդար:

Գիտենք թէ մեծին Ալեքսանդրի ժամանակ՝ կանգուն յիշատակարաններ ևս կային, վասն զի նա 325ին Բաբելոն մը տաւ, և յայտնեց թէ յետ աւարտման արշաւանաց, փափաք ընէր կանգնելու Բաբելոնն և նորոգել յիշատակարանները, ուրեմն Ալեքսանդրի ժամանակ ընալինջ եղած չէին, այլ յետ մահուան Ալեքսանդրի իւր ծրարելը ոչնչացաւ, և ապա արագաբար Բաբելոն կատարեալ կործանման ենթարկուեցաւ. որով յայտնապէս կրնանք ըսել թէ Բիւրոսոսի ժամանակ, որ Ալեքսանդրի ժամանակակից է, տակաւին կանգուն կային բարելավան արձանագրութիւններ. ուստի Բիւրոսոսի՝ Ապողոդորոսի վրայ հիմնուիլ՝ կը նշանակէ թէ իրեն ժամանակ իսկ չկային այնպիսի բացատրութիւնք որ բիւրաւոր տարիներ նշանակեն, ապա թէ ոչ փոխանակ Ապողոդորոսէ վկայութիւն բերելու կրնար ըսել՝ ինչպէս կը կարդացուի արձանագրութեանց մէջ. իւրողհետեւ Ապողոդորոսէ կը բերէ վկայութիւնք, պիտի ըսենք թէ նա այն պատճառաւ Աթենացիի մը վկայութիւնը կը բերէ որպէս զի ընդունելի ընէ իւր ազգին ամենահնուութիւնը: Բայց կարելի է նաև որ նոյն ժամանակ տարի բառին իմաստը ոչ արեւային տարի կը հասկընային՝ այլ պարզ շրջան մը. վասն զի ճիշտ Մովսէսի ժամանակ իսկ արեւային տարին բաղկացած էր 360 օրերէ որ իւր տեղը ցոյց պիտի տանը:

Եւ նոյն իսկ Սողոմոն իմաստնոյն ժամանակ չկար բիւրաւոր տարիներու գոյութիւնը, վասն զի խօսելով Աղամայ վրայ. «Նա զնախաստեղծն՝ զՀայրն աշխարհի զմիայն Հաստատեալ պահեաց» (Իմաստութիւն Սողոմոնի գլ. Ժ. 1): Արդ Հայր աշխարհի կամ նախաստեղծ չէր անուանէր Սողոմոն, եթէ անկէ առաջ

գտնուէին այլ մարդիկ, այլ սերունդներ. ուստի ամենայն եզրակացութեամբ կը հաստատուի թէ այս բիւրաւոր տարիներու առաւպելը (1000) հազար տարի առաջ քան զՅուականն Քրիստոնէութեան գոյութիւն չունէր և կամ եթէ գոյութիւն ունէր, Սողոմոն և իր ժամանակակիցները ժամանակի շրջան մը կը հասկընային զայն և ոչ թէ 354, 360 կամ 365 օրերէ բաղկացած տարի մը:

Լուսնական շրջան կամ Եգիպտացեաց տարին

Այս վերոյիշեալ ծանօթութիւնները տալէ վերջը, կրնանք ուղղակի Եւսեբիոսի ցոյց տուած ճամբուն մէջ մտնել: Ինչ կ'ընէ նա՝ խօսելով Եգիպտացեաց զից, զիւրազանց և Ուրուականաց թագաւորութիւններուն վրայ, որոց տեղողութիւնը 24900 տարիներու շրջան մ'է, և այս տարիները, կ'ըսէ, լուսնական են, այն է մի մարդը լուսնոյ շրջան մը՝ որով 24 հազար և այլն տարիներն արեւային 2000 տարիներու զրեթէ կը համապատասխանէին, իսկ Եւսեբիոս Մանեթինին գաղափարն է որ մեզի կ'արտայայտէ: Միջէր այս Մանեթինն և որ ժամանակի կը պատկանի:

Մանեթին (մահն-թոթ կը նշանակէ քոքատոր, թոթ չաստուածոյն նուիրեալ) Եգիպտացի ըլլաւ մ'էր Սերենիւտեան ծագմամբ, Գ. դարու Ն. Ք.: Քրմութեան պաշտօն կը կատարէր ի Հեթիոպոլիս երկու Լագեմներու՝ յասիւնն, երկու առաջին Պողոմեանց ժամանակ: Իրենց համար յօրինեց Եգիպտացեաց պատմութիւն մը յոյն լեզուաւ Գ. դարու մէջ. սկսեալ տաճարաց ամենահին ժամանակներէ մինչև մեծին Ալեքսանդրի ժամանակ: Ունինք նաև ասոր հաստատուող հաստատած-

1. Եւս առաւել՝ երբ զիտենք որ իմաստութեան զերքը Սողոմոնէն գրուած չէ, այլ Պողոմէոս Դ. Փիւրպատրի ժամանակ (222-205 Քրիստոսէ առաջ):

ներ յիշատակուած Յովնանպոսի, Եւսեբիոսի, և Միւնկելլի գրուածոց մէջ. իւր Եզրիպտացւոց երեսուն հարստութեանց թագաւորաց ցանկերը, Մենեսէն մինչև Կիկլոններ Բ., իրըն ժամանակագրութիւն՝ լաւագոյններէն կը համարուին:

Կան նաև, Մանեթոնի անուան տակ, աստեղաբաշխական բանաստեղծութիւնք վեց երգով, բայց այս գրութիւնները կը համարուին գրուած յետ Քրիստոսի Գ. դարուն:

Արդ ի՞նչ կ'ըսէ Մանեթոն. «Յետ որոց ըստ պայազատութեան եհաս թագաւորութիւն մինչև ցֆեդիս ամս բիւր և յերիս ֆիս և յինն հարիւր, (13900), ըստ լուսնական տարեաց, գերեանօրեայ թուոց աւսեմ. քանզի զայմով մի ամիսն յայնժամ նորայ տարի կոչէին»:

Դարձեալ նոյն հեղինակն կը կրկնէր. «Յետ դից... ազգ դիւցազանց... և ապա ուրուականաց... ի միասին ամենայն լինին ամբ բիւրս և հազար (11000), որ և այս իսկ լուսնական են այսինքն ամաւորք». և որպէս զի ցոյց տայ թէ նոյն լուսնական տարիով ժամանակագրուած են նոյն ժամանակի ամբողջ տարիներն, կ'ըսէ. «Համարեալ լինի ի միասին ամենայն զոր Եզրիպտացիքն պատմեն լինել դիցն և դիւցազանց և ուրուականացն ամս լուսնական երկու բիւրս չորս հազար և 2 (24900), որ լինի արեգական ամբ ՍՄԶ»:

Հաւանական է որ Մանեթոնի այս գաղափարն աւելի ստոյգ ըլլայ, քանի որ նա Եզրիպտացի ցուրմ մ'էր և ծանօթ մեհհենադրոմի լեզուին, ուսկից քաղած է ժամանակի բաժանումները և իւր ազգին ժամանակագրութիւնը. Եւ որովհետեւ նա Պտղոմեանց ժամանակ կ'ապրէր, և ըստ հրամանի թագաւորին կը կազմուէր Աղեքսանդրեան գրատունն, ծանօթացած պիտի ըլլայ Արիւդենոսի հետ որն որ կը գրէր Քաղզէացւոց պատմութիւնը: Մանեթոն տեսնելով Արիւդենոսի քառասուն երեք բիւր տարիներու շրջանը կամ 120 շաբերու շրջանը, որպէս զի իրենը և Արիւ-

դենոսի նշանակած տարիներն իրարու հետ չշփոթին, իր ազգին մէկ տարւոյն լուսնական տարի ըլլալը յայտնապէս շեշտած է:

Արդ քանի որ Եւսեբիոս Մանեթոնի բացատրութիւնը մէջ տեղ կը բերէ, ըսել է թէ անոր կարծիքին հաւան կը գտնուի, ապա թէ ոչ՝ պէտք էր հակառակիլ և չընդունելուն բացատրութիւն մը տալ, և չընդունելու պատճառ մ'ալ չկայ. ըսել է թէ՛ տարի ըսելով կ'ըմբռնէ որ և է շրջան մը կամ բոլորում մը, ասով ընդունած է թէ Եզրիպտացւոց տարին է բոլորում մը լուսնական երեսուն օրերէ բաղկացած. բայց ո՞վ զմեզ կը ստիպէ ընդունիլ թէ Բաբելացւոց բոլորում մը բաղկացած ըլլայ 365 օրերէ, կամ Եզրիպտացւոց պէս լուսնական եղած ըլլայ. ասոր համար հորկ է այս խնդրոյն վրայ քննութիւն ընել:

Համաձայնութիւն Եզրիպտացւոց լուսնական տարիներուն Արեւային տարւոյն հետ

Վերը յիշատակեցինք թէ Եզրիպտացւոց 24900 լուսնական տարիները ըստ Մանեթոնի կը համապատասխանէին 2206 արեգակնային տարիներու, նոյն կարծիքէն է նաև Եւսեբիոս. տեսնենք նախ թէ այս համեմատութիւնը ճիշտ է թէ ոչ: Հինքն լուսնական ամսոյն մի կատարեալ բոլորումը կը հաշուէին նոր լուսնոյ եւ ըրուածին մինչև յաջորդ նոր ծննդոյ երեսուցի, և կը համընթին 30 օր, Բայց ապա լուսնական ամիս գործածող ազգերն ուղղեցին այս վրիպակն և դրին 29, 5 օր, մինչ ներկայ աստեղագիտական հաշուով կը գտնենք որ մի պարբերական (synodique) ամիսն հաւասար է 29, 5305881 օրերու. թողլով աստեղաբաշխական մասը հաշիւներն՝ որոնք յինքեան անհրաժեշտ են ի կիրառելու, մենք 29, 5 օր պիտի հաշուենք լուսնական ամիսն և տարին 365,25: Արդ 24900 լուսնական տարին 30ական օրէն կ'ընեն 747000 օրեր, որ եթէ 365,25 արեգական տարւոյն օրերովը բաժնենք՝ կ'ունենանք 2045 արեգային տա-

ընենք, իսկ թէ, ինչպէս ըսինք, լուսնական տարին կամ լուսնական ամիս զործածող ներուռն համաձայն 29,5 օր հաշուենք, 24900 տարիներն պիտի ընեն 734550 օր, որ կը համապատասխանէ գրեթէ 2011 արեգակնային տարիներու, իւրաքանչիւրը 365,25 օրէն. իսկ աստեղաբաշխական հաշուով վերոյիշեալ երկու բիւր չորս հազար ինն հարիւր լուսնական տարիներն շուրջ 2013 տարիներու կը համապատասխանեն : Բայց Մանեթոն կամ Եւսեբի ինչպէս ՍՄՁ այն է 2206 տարի գտեր են, զարմանք է, վասն զի առաջին հաշուով 2045 տարի կ'ընէ իսկ երկրորդ հաշուով 2011 կամ 2013, իսկ հին ժամանակ ընական է այնքան մանր աստեղաբաշխական հաշիւներու տեղեակ չէին, որով ըստ իրենց հաշուոյն պէտք է 2045 տարի ըլլայ և ոչ 2206 :

Բայց այս վերջին թիւը գտնելու համար մի միայն ենթադրութիւն՝ կրնանք ընել, այն է՝ արեային տարին այն ժամանակ 360 օր էր, և որովհետեւ Եւսեբիոսի Քրոնիկոնի մէջ՝ Մանեթոնի վկայութեամբ՝ լուսնական տարին 30 օրէ բաղկացած էր, որով 24900 լուսնական տարին, ինչպէս կանխաւ նշանակեցինք, 747000 օր կ'ընէր, բաժնելով ընդ «360» նոյն ժամանակի համարուած արեային տարուոյն հետ, կ'ունենանք քանորդ մը 2075 համարեալ արեային տարի. ուրեմն այս վերջին ենթադրութեամբ իսկ ՍՄՁ թիւն չունեցանք :

Սակայն յայտնի վրիպակ մ'է և կ'ուզեմ համոզուիլ թէ այս վրիպակն պէտք չէ հեղինակին վերագրել, ըլլայ Մանեթոնին, ըլլայ ևս առաւել Եւսեբի, սա որ այնքան մանր հաշիւներ կը պրպտէր, այսպիսի սխալ մը պէտք չէր ընել, արդեօք թարգմանչին վրիպակն էր, քանի որ կորսուած է ընագիրն, թէ ընդօրինակողին համարելու է այս վրիպակն, պատասխանը թէ զրական և թէ բացասական կրնայ ըլլալ, ես մեր թարգմանիչը կրնամ այսու արդարացնել որ մեր թարգմանիչները խիղճ չեն ըրած եօթնասանից մէջ եղած վրիպակն սրբագրել, և փոխանակ 167 տարուոն եղած ժամանակ Մաթուսաղայ ծնաւ զՂամէք դնելու՝ դրած են 187 ըստ Եբրայականի, տեսնելով թէ Ս. Գրոց հոգւոյն հակառակ էր, վասն զի (ի յննդ. Է 21), կ'ըսէ. «Եւ մեռաւ ամենայն մարմին շարժուն ի վերայ երկրի, թրոչնոց... և ամենայն մարդ» :

Եթէ Մաթուսաղայ ապրած ըլլար. «Ամենայն մարդ» չէր դնէր, և աւելի որոշ քիչ վերջը կ'ըսէ. «Եւ մնաց միայն Նոյ և որ ընդ նմա էին ի տապանի անդ» . որով եթէ 167 թիւը դրած ըլլային՝ Մաթուսաղայ տակաւին 14 տարի յետ շրհնդդի ապրած պիտի ըլլար, ուրեմն այս յայտնի վրիպակն տեսնելով մեր թարգմանիչները, ըստ Եբրայականի՝ Եօթնասանից 167 տարին ըրին 187՝ տարի, ևս առաւել խիղճ չպիտի ընէին Եւսեբի թարգմանու թեան մէջ վրիպակ մը սրբագրելով. ուստի

1. Կը նշանակեմ թէ որքան մեր թարգմանիչները սրբագրած են Մաթուսաղայի ծննդեան թուականը, բայց մի էական կէտ մը կարծես տարակուսական թողիք են. այս է, եթէ Ղամէքայ ծնունդը դնենք Մաթուսաղայի 187 տարուոյն, Մաթուսաղայ այն ևս 969 տարի ապրած ըլլար՝ այլ 989 տարի. բայց կը կարգեցնէ Ս. Գրոց մէջ. «Եւ եկեաց Մաթուսաղա յետ ծնանելոյ Նորա զՂա. մէջ ամս ութ հարիւր երկու» . ուստի 802ի վրայ ասելը՝ նշելով 187 տարի ալ կ'ունենանք 989 տարի, որ կարծես վրիպակ մը կ'երեւի, վասն զի Ս. Գրքի մէջ յայտնի կ'ըսէ. «Եւ եղև ամենայն առաւր Մաթուսաղայի զորս եկեաց ամբ ինն հարիւր վաթսու և ինն, և մեռաւ» . ուստի 20 տարուոյ վրիպակ մը մէջ սեղ կը տեսնուի :

Անթէ մեր թարգմանչացն է այս վրիպակն. կը գտնենք Ղուլգատայի Եբրայական լեզուով Ս. Գրոց թարգմա. նութեանց մէջ, որ ամենքն ալ փոխանակ 802 դնելու կը դնեն 782 և այս ըստ Եբրայականի է որ Եւսեբի քրոնիկոնի մէջ ալ Հրէեց թուականին համար 969 կը դնէ, մինչ Մաթանանիցը 802 կը դնէ, բայց այլ օրինակներ կ'ըսէ Եւսեբիոս Եօթնասանից համար՝ թէ 782 դրած են. որով 782 + 187 = 969 նոյնպէս 167 + 802 = 969. Երկու երկրորդ ալ Մաթուսաղայի 989 տարի ճիշտ կու գայ, բայց երկուցն ո՞րն ընտրելու է. Եթէ վերջինը ընդօրինենք, Մաթուսաղայ յետ շրհնդդի տակաւին 14 տարի ևս ապրած կ'ըլլայ, որ Ս. Գրոց հակառակ է. «Եւ շրհեաց զամենայն ճառակ որ էր ի վերայ

հաւանական է թէ հայ թարգմանութեան ընդօրինակողին պիտի ըլլայ այս վրի-
պակն, վասն զի փոխան Հէ կարդալու
ՄՁ կարդացած ու գրած ըլլայ: Դիտենք
թէ հին երկաթագրոց մէջ շատ կը պա-
տահի մագաղաթի պակասութեան պատ-
ճառաւ առնել օտար լեզուաւ գրուած մա-
գաղաթն ու քերել զայն լրացնելու համար
իրենց գրութիւնը, եթէ քերթելու ժամա-
նակ մնացած ըլլայ նշան մը, մի փոքրիկ
ձև մը, միանալով նոր գրուածին հետ,
զարմանք չըլլար եթէ ուրիշ մօտաւոր գրի
ձև մը առաջ գայ, որով կրնանք մեծա-
գոյն հաւանականութեամբ հետեցնել թէ
Եւսեբի Հայ թարգմանութեան ընդօրինա-
կողը անշուշտ « Հէ »-ը ՄՁ կարդացած
ըլլայ: Բայց կարելի է ևս ենթադրել՝ որ
Եւսեբի Յոյն ձեռագրի մէջ կամ Մանն-
թոնի բնագրին մէջ կերպարանափոխուած
ըլլայ, վասն զի եթէ ենթադրենք թէ Յոյն
գրած ըլլայ օԵ և ընդօրինակողն կարդա-
ցած ըլլայ օԶ որ շատ աւելի հաւանա-
կան է, հայ թարգմանիչը օԶ թարգմանած
է ՄՁ որ պիտի ըլլար օԵ = ՀԵ: Ուստի
ի՞նչ որ ալ ըլլայ՝ վրիպակ մ'է որ պէտք
է ուղղել, որովհետեւ քսանըջորս հազար
ինն հարիւր լուսնական տարիներ երեւ-
նական օրէն, և արեւային՝ նոյն ժամանակի
տարին հաշուելով 360 օրէն՝ պիտի հա-
մապատասխանեն ՍՀԵ այն է 2075 նոյն

ժամանակի արեւային ըսուած տարիներու
որ ըստ աստեղագրաշխական հաշուոյն 2013
արեւագարձային տարի կ'ընեն:

Քաբելացւոց տարին կամ «շարք»ի շրջան

Յետ խորհրդածելու Եզդիպտացւոց եր-
կու բիւր չորս հազար ինն հարիւր տարի-
ներու վրայ որ կը համապատասխանէին
աստեղագրաշխական 2013 տարիներու,
տեսնենք հիմա թէ կարելի չէ՞ նոյն ոճով
արեգակնային տարիներու վերածել նաև
Քաբելացւոց քառասունէն աւելի բիւր ը-
սուած տարիներն:

Այս անդադարձութիւնը միայն Մով-
սէս Խորենացւոյն մէջ կը նշմարենք, վասն
զի Բաբելացւոց Ալորոս թագաւորին վրայ
խօսեցին վերջը՝ որ (36000) երեսուն և
վեց հազար տարի թագաւորած է կ'ըսէ
ըստ Արիւղենայ կամ այլ մատենագրաց,
այդ տարիներու վրայ հետեւեալ խորհր-
դածութիւնը կ'ընէ. « Որ ոչ միայն ըստ
բոլորման առ ի յարեգակնէ չորեք ժա-
մանակեան ըստ մեզ լինելոյ տարւոյն,
հեռանայ յամաց մերայնոցն, մանաւանդ
թէ յաստուածայնոցն, այլ և ոչ որպէս
Եզդիպտացիքն զլուսնական հաշուեն ծագ-
մունս, նա և ոչ՝ զառ ի դիցն ոմանս ա-
սացեալս, եթէ տարիս ոք վարկցի զու-
գեալ համեմատին Յոյն՝ թուոց առարկու-

երեսաց երկրի, ի մարդոյ մինչև յանասուն... և Յաց
Նոյ և որ ընդ նմա էին ի սապանի անդ» (Ծննդ. Է 20),
Արդէն նշանակուած է թէ սապանին մէջ որո՞նք մասն-
և Պետրոս Առաքեալ յառաջին թղթին (Պ. զԷ. 20) կ'ը-
սէ. «յորս նաւագունց, այս ինքն՝ ոգիք իբրև ութ ա-
նգիցան ի Նոյն»։ Եւ այս ութ անձիցն են Նոյ և իւր
կիներ, և երեք որդիք և անոնց կիները. ուստի այս կեր-
պով ձևացած 969ը = 167 + 802 ընդունելի պէտք չէ
որ ըլլայ: որով առաջին կերպը այն է 782 + 187, ըն-
դունելը աւելի հաւանական էր թուի. Բայց Ս. Պարոց
մէջ նշանախցի մ' իսկ զուր տեղ զրուած չէ: Եթէ մեր
մաքին համաձայն չի գար, չենք կրնար ըսել թէ վրիպակ
է, պէտք է երկուցն ալ ճիշդ ըլլան, միայն համաձայնե-
ցնելու կէտք պէտք է գտնել: Կանխաւ արդէն նշանակելի էի
այս գրուածոց մէջ (ՊԷ. Պ. ա. Բագմ. 1894 էջ 270), հոս
անցողաբար բացատրեմ: Պատգամութիւն որ կայ Հրէից
և Եթովպացից մէջ այն է, մին՝ կը խօսի անդրանկան

ծննդեան թուականին վրայ, իսկ միւրը՝ այն անձին
վրայ որոյ վրայ է խօսքը, երբ մին ըսէ թէ Ղամէք Մա-
թուաղայի 167 տարւոյն ծնաւ, ոչ թէ Ղամէքն հասկը-
նալու է այլ անդրանկան ծնունդը. իսկ երբ միւրը ըսէ
թէ 187 տարւոյն ծնաւ, հասկընալու է ճիշտ Ղամէքի
ծնունդը: Որով մեր թարգմանիչները այս խորհրդածու-
թեամբ Ղամեցայ ծնունդը 187ին դրած են, որպէս զի
Մաթուաղայի մահը Զրեհրդէն սոսալ պատահի. իսկ
802 տարի ապրեցաւ դրած են՝ անդրանկան ծննդեմէն
համբերով:

1. Հին սպագիրք Վնեկոյ 1752ին կը գնեն Յոյն,
1827ին անհուռ, 1841ին հռոմ, Ստեփանէ Խորեն Վ.,
1889ին Խորենացւոյն թարգմանութեան մէջ կը գնէ հռոմ.
Լանկուայ և Ֆլորիւս Պարոց թարգմանութեան մէջ
հռոմ իմաստով թարգմանած են. ըստ իս ճիշդք բառացի
իւր Հոգեմի տոմար աւելի հաւանական թուի, և որոշ
իմաստ մը կ'արտայայտէ:

թեանց առ ի հաւաստել ճշմարտութեանն, երբեմն նուազ՝ և երբեմն սաստիկ հաւաքումն գումարելով»։

Այս հաստուածին խրթնութիւնը այնքան է որ ոչ մի թարգմանիչ խորհնացւոյ կրցաւ որոշ իմաստը պարզել, և այս խրթնութեան մասին խորէն Թ. Վ. Ստեփանէ հետեւալը կը գրէ իւր խորհնացւոյն աշխարհարար թարգմանութեան ծանօթութեանը մէջ. «Այս միջին հաստուածը մենք թարգմանեցինք հետեւելով Մկրտիչ Էմինի ուսեանէն թարգմանութեանը, աւելի հաւանական երեւցաւ մեզ, քան թէ միւս բոլոր թարգմանութիւնները» (ծանօթ. 21 էջ 20)։ Միջութեան պատճառաւ ըսել է թէ ոչ մի հայկաբան որոշ կրցեր է պարզել իմաստը, պատճառն այն է՝ բառական իմաստին հետեւած են և կը հետեւին, և ուրիշ պատճառ մ'ալ խրթնութեան այն է որ խորհնացիին նոր տեսութիւն մը կը յայտնէ Բաբելացւոց տարինեբու վրայ, հասկըցեր է նա թէ Բաբելացւոց տարինեբը՝ ոչ արեւային տարւոյն և ոչ Եգիպտացւոց լուսնական տարինեբու կը նմանէին. բայց թէ ինչպէս եղած են և ինչ բաժանումն ունին չէր կրցեր զաղափարել, որով և տարտամ թողած է բացատրութիւնը, եթէ բառական թարգմանութեան չհետեւելով՝ իմաստին ուշ դնենք, զաղտնեաց մի մասն պարզուած՝ կը զբոսենք, և այս մեծ քայլ մ'առած կը նկատուի։

Ահա թէ ինչ է խորհնացւոյն այս հաստուածին իմաստը. փակագծի մէջ դրուածները իմաստը պարզելու համար են կամ լրացուցիչ համարելու են իմաստին։

(Բաբելացւոց տարինեբը) ոչ թէ մեր տարինեբու արեգական բոլորման համեմատ չորս եղանակներէ բաղկացած են, այլ կը հեռանան մերինէն (քաղաքական

տարինեբն), և նոյն իսկ աստուածայիններէն (կրօնական տարինեբն), սակայն և ոչ իսկ Եգիպտացւոց պէս նոր լուսնով (ծնունդէ ծնունդ) կը հաշուեն. և ոչ (իսկ կը հաշուեն շարժմամբ) մի քանի չաստուած (մոլորակ) ըստածնեբու (համեմատ)։ Արդ եթէ մէկը ուզենայ առաջարկել համեմատել Յոյն թուոց հետ (Հոռոմի տումարի հետ) ճշմարտութիւնը ստուգելու համար, (պիտի տեսնէ) որ (մի քանի աստղեբու հաշւով) երբեմն պակաս և երբեմն աւելի տարինեբ պիտի գտնուին։

Ուստի խորհնացւոյն այս հաստուածով կը հասկընանք թէ Բաբելացւոց տարինեբու բոլորումը ոչ լուսնական է և ոչ արեգակնային, այլ պէտք է ըլլայ աստեղային. բայց ո՞ր աստեղ վրայ է խնդրը չէր կրցեր զաղափարել, եթէ մոլորակաց ոմանց պարբերական շարժմամբ հաշուենք նուազ տարի կ'ունենանք, իսկ եթէ ուրիշներուն համեմատ՝ շատ տարի կ'ունենանք որ Ս. Գրոց ժամանակագրութեան չի համապատասխաներ, բայց պէտք է որ մոլորակի շարժման վրայ ըլլայ իրենց հաշիւը։

Խորհնացւոյն այս խորհրդածութիւնը՝ հաստատուն հիմն մ'ունի, վասն զի մոլորակի մը տարեկան շրջանով՝ եթէ համեմատենք Բաբելացւոց թիւրաւոր տարինեբը պիտի տեսնենք թէ քանորդը Ս. Գրոց ծանօթ ժամանակագրութենէն աւելի պիտի ելլէ. այսպէս նոյն ժամանակ ամենաերկար շրջան ընող մոլորակն էր Երեւակն. որ 29,5 տարի կը դնէր մի ամբողջ բոլորում մը ընելու համար, որով 432000 ընդ 29,5՝ կու տայ արդիւնք մը 14644 տարինեբու որ Ս. Գրոց ժամանակագրութեան արեւային տարինեբէն աւելի է, իսկ թէ նոյն մոլորակին մէկ տարուան մէջ պարունակած օրերովը բաժնենք, արդիւնքը

1. Գիթ՝ որ են չաստուածներ՝ մոլորակներ են, վասն զի բոլոր նոյն ժամանակի ծանօթ մոլորակներ՝ դից առաւել կը յորջորջէին, այսպէս Փայլածուն Յոյնը Հերմէս կը կոչէ։ Արեւսեակն՝ ծանօթ Աստղիկն է. Հրատն՝ Արեւն է, Լուսնեթագն՝ Արմազդն է. Երեւակն մահա

զուշակ Սատուրնոն է. որով դից բառը մոլորակի իմաստով դրուած է, ուստի վերջին իմաստը եր թարգմանուի. և ոչ իսկ կը հաշուեն մի քանի մոլորակ ըստած աստղեբու շարժման համեմատ։

կու տայ պակաս քան զքառասուն, այս ալ նուազ թիւ մ'է: Խորենացին ուրեմն հասկըցեր էր թէ Բարեկացւոց բերաւոր տարի ըստածնեբը չէին համապատասխաներ մեր տարիի շրջանին, այլ անոնք կը չափէին ժամանակը աստեղ մը շրջանով՝ ոչ լուսնով և ոչ մոլորակով (և ոչ զառ ի դիցն), բայց թէ ո՞ր աստղն էր չէր կըցեր գտնել: Մենք նորա գաղափարն շարունակենք:

Յետ միջանկեալ խորհրդածութեանց, Բարեկացւոց բերաւոր տարիներու խնդրոյն մէջ մտնենք ուղղակի:

Նախ Եւսեբիոսի մէջ կը կարդանք. «Եւ ճի (հարիւր քսան) շարս ասնն առնել Սիոֆ բիւր ամաց. եթէ շարն Գ հազար և վեց հարիւր ամ նշանակիցէ»:

Հոս Սիոֆ բիւր ամաց գրութիւնը ինչպէս պէտք է հասկնալ, եթէ գրուածքին նայինք կը կարեացուի երկու հազար քառասուն երեք բիւր տարի, և որովհետեւ բիւր մը տասն հազար է, ուստի վերոյիշեալ թիւը կը վերածուի (20430000) քսան միլիոն չորս հարիւր երեսուն հազար տարիներու, որ Եւսեբիոսի բացատրութեանը չի համապատասխաներ, վասն զի նա կ'ըսէ եթէ մէկ շարը (3600) երեք հազար վեր հարիւր տարի նշանակէ, ըսել է թէ 120 շարը պիտի համապատասխանէ (120 × 3600 = 432000) չորս հարիւր երեսուն երկու հազար տարիներու. արդ եթէ խորհրդածենք Սիոֆ բիւր թուոց գրութեան վրայ որ 120 շարերու արդիւնք կը համարուի՝ Սիոֆ բիւր ամաց պիտի կարդացուի ըստ օրինի թիֆ բիւր և Ս տարի, և արդեան այս այսպէս պէտք է ըլլայ, վասն զի հայերէն լեզուի մէջ, ինչպէս նաև Յոյն լեզուի մէջ ալ գործածական է, փոքրագոյն թիւը մեծագունէն առաջ ըսել ու գրելը շատ սովորական է, այսպէս կ'ըսենք ութ և տասն, այս ոճով Ս որ է երկու հազար՝ փոքր է քան բիւրը, առաջ զրուած է, ասոր համար հարկ է գրութեան ձևը փոխելով կարգաւ որպէս զի իմաստն չի հեռանանք. եթէ քառասուն և երեք բիւր տա-

րիներն արեւային տարի համարէինք, արդէն շատ են ծանօթ ժամանակագրութեան համար, ո՞ր կը մնայ քսան միլիոն տարիներն, որ 10 թագաւորի ժամանակ կը նշանակուի միայն, և այս թուոյս վրայ Եւսեբիոսի լատին թարգմանութեան ծանօթութեան մէջ այսպէս կը խորհրդածէ. «Եթէ մէկ կամ երկու անգամ պատահէր 2043 բիւր առասպելաւ հաշիւը կարելի էր ըսել թէ այն վրիպակ է զըշագրաց, և կարդալու էր Խֆ (43) բիւր, ինչպէս զայն կը հաստատեն աստ անդ յիշատակուած գումարներն» (Եւսեբիոս քրոնիկ. էջ 8. ծանօթ. 12): Ասով Աւգերեան Վ. ն կը համարի թէ 2043 բիւր տարի է Սիոֆ թիւն և այնպէս ալ թարգմանած է, բայց վերը ցոյց տուինք թէ՝ ոչ թէ 2043000 տարի այլ 432000 է:

Յետ պարզելու թէ Սիոֆ բիւր տարիները կը նշանակեն 432000 թիւ մը՝ կը հարցուի թէ այս թիւն ինչ հասկընալու է: Արդեօք ամ որ զրուած է հայերէնի մէջ իբր արեգակնային տարի՞ է, թէ «ամ»ն առնուած է իբր որոշեալ շրջան մը, ստոյգ ժամանակն չափելու համար: Այս շրջանը գտնելու համար ակնարկ մը տանք թորենացւոյն Գ Գլուխին, ուր Ս. Գրոց ժամանակագրութիւնը՝ Բարեկացւոց հետ համաձայնեցնելու փորձ մը կ'ընէ. «Նոյն գունակ և զթիւ նահապետաց տասն Գստութեաւ հանդերձ թուին»: Եւ Գլ. Զ. ի մէջ. «Իսկ թուով նահապետաց և ի ջրհեղեղին յիշատակաւ զոյգ հաւասար Մովսէսի»: Դարձեալ. «Որպէս յաղագս Նախաստեղծին, ոչ առաջին մարդ ասելով գնա, այլ թագաւոր»:

Խորենացւոյն այս վկայութիւններէն կը տեսնուի թէ նա համոզուած է բոլորովին որ Բարեկացւոց թագաւորներն նախաջրհեղեղեան նահապետներն են Ադամէն մինչև ցնոյ, որոնք Աղբորոսէն Քսիսութրոս տասն թագաւոր կը հաշուեն:

Բայց Ադամէն Նոյ երկու զանազան ճիւղաւորութիւն կայ. առաջին՝ Ադամ Սեթ և այլն. երկրորդ՝ Ադամ Կայն և այլն. և երկու կարգ նահապետութեանց անուն-

հեր կան Ս. Գրոց մէջ, որոնք կը տար-
բերին Բարեւացւոց տասն թագաւորաց
անուններէն, և ինչպէս խորհնացին կ'ըսէ.
«որպէս յաղագս նախատեղծին ոչ առա-
ջին մարդ ասելով զնա, այլ թագաւոր.
սոյնպէս անուն խժական նմա աննշանակ
կոչելով»:

Ուստի կը հետեւի, և աւելի հաւանական
է, թէ Աղամ, կայէն և սերունդներն Բարե-
ւացւոց թագաւորներու համապատասխան
են. այսպէս ըստ Արիւղեհնայ Հովիւ և
առաջնորդ համարելով զԱղամ՝ կայէն Ա-
ղորոսի կը համապատասխանէ իբր առա-
ջին թագաւոր, որով ըստ Ս. Գրոց

Երկրորդն է՝ Ենոք և Բարեւացւոցը	Ապարաստ
Երրորդն Գայեփակտ	Աղմեզրն
Չորրորդն Մայիէլ	» Ամմեֆոս
Հինգերորդն Մաթուսաղայ	» Ամնաղարոս

(Այս Մաթուսաղայ կայենեան է, մինչ
Սեթեան Մաթուսաղայն Բարեթի որդի է
որ և 969 տարի ապրեցաւ):

Վեցերորդն՝ Ղամէք, Բարեւացւոցը՝ Կուանոս

(Նոյնպէս այս Ղամէք կայենեան է և
ոչ Սեթեան, վասն զի Սեթեան Ղամեքի
տղան է Նոյ, մինչ կայենեան Ղամէք
երկու կին առաւ իւր կնութեան, ինչպէս
որ մասնաւոր կը շեշտէ Ս. Գիրքը):

Եօթներորդ է Յովբէլ Բարեւացւոցը	Եղովմաքոս
Ութներորդն՝ Կղայոց Յով-	
բեիկ՝ Յովբաղ	» Ամմփոնոս
Իններորդն՝ Թովբէլ Կարբէն	» Ուտարոն

(Թովբէլ Ղամէքայ երկրորդ կնկանէն էր
և ունեցաւ Թովբէլ ըսյր մը՝ Նոյեմա. Թե-
րևս կին Նոյի՝ վասն զի ըստ Սամուէլ
երեցուն՝ Նոյեմզար կանուանի Նոյի կինը):

Ուստի կրնանք ըսել ամենայն հաւա-
նականութեամբ թէ Աղամայ սերունդները
կը միանային ի Նոյ՝ որուն Բարեւացիք
Քսիսուլթրոս նաւապետ անուն կու տային՝
ասոր համար Ուոմպիողորոս, զոր Խորե-
նացին կը յիշատակէ, կ'ըսէ թէ իւր նաւը
Հայաստան ուղղած էր. «Ետ նաւելոյ
Քսիսուլթրեայ ի հայս» (Խոր. Գլ. 2). որով
Քսիսուլթրոս կը նոյնանայ Նոյի հետ. ա-
սով Նոյ տասներորդ նահապետն է ըստ

Ս. Գրոց, իսկ Քսիսուլթրոս տասներորդ
թագաւոր Բարեւացւոց: Մէկ խօսքով տասն
շարք Բարեւացւոց թագաւորներն, չէին
այլ ինչ եթէ ոչ նախաջնդեղեղեան տասն
Նահապետներ՝ կամ կայէնի սերունդներէն
մէկէն սկսեալ մինչև ցՆոյ, և կամ աւելի
հաւանական է, ինչպէս վերը յիշատա-
կեցի՝ Նոյն իսկ կայինէն սկսեալ մինչև
ցՆոյ:

Արդ Քաղդէացւոց տասն թագաւորնե-
րուն գահակալութեանց շրջանն ըլլալով
432000 ամ ըստ իրենց հաշւոյն, կամ
120 շար, ըսել է թէ պիտի համապա-
տասխանէ կայինէն մինչև ցմահ Նոյի, որ
որոշեալ շրջան մ'է Մովսիսեան տարի-
ներու մէջ, միայն այս տեսակէտով որ՝
Մովսիսեան մէն մի տարի՝ կամ 360 օ-
րերէ և կամ 354 օրերէ բաղկացած է.
ուստի Քաղդէացւոց 432000 «ամ»երն ոչ
թէ. արեւային տարի կը նշանակեն այլ
շրջան մը. և արդէն ամ բառը է թարգ-
մանութիւն ֆոֆոս յունական բառին, որ թէ՛
տարի և թէ՛ շրջան կը նշանակէ:

Անգամ մը որ որոշեցինք թէ Քաղ-
դէացւոց «ամ»երն շրջան կը նշանակեն,
կը հարցուի թէ ի՞նչ շրջան է այս, և
արեւային քանի՞ տարիներու կը համապա-
տասխանէ: Այս հարցմանց պատասխանը
տալէն առաջ՝ նախ Մովսիսեան տարին
սահմանենք, քանի որ անոր վրայ պիտի
հիմնուինք Քաղդէացւոց շրջանը գտնելու
համար, և ապա անցնինք անոնց շրջանին
վրայ խօսելու:

Մի քանի անգամինք շեշտեցի թէ նա-
խաջնդեղեղեան տարիներուն իւրաքան-
չիւրը, կամ Մովսիսեան մէն մի տարին,
կը բաղկանար 360 կամ 354 օրերէ:
պիտի հարցուի թէ ի՞նչ հիման վրայ հաս-
տատուած այսպիսի ձեռնարկ մը կ'ընեմ:
Թէպէտ և Ս. Գրոց ոչ մի տեղ որոշ նշա-
նակուած չկայ թէ տարին 360 կամ 354
կամ 365 օրերէ բաղկացած է, այլ տա-
րին նկատուած է միշտ իբր շրջան մը
365 օրերէ բաղկացած, նոյնպէս թէպէտ
Ս. Գրոց տարին (կամ լուս ևս Հնգամսուա-
նի մէջ գործածուած տարին) և ոչ մի ժա-

մանակագիրը մինչև հիմա նկատած են թէ բաղկացած ըլլայ 360 կամ 354 օրերէ, այնու հանդերձ ինձ այսպէս ստոյգ կ'եմբռնեմ, և որպէս զի ձրի խօսք մը մէջ տեղ նետած չնկատուիմ՝ նոր բան մ'ըսելու մարմաջով, անոր համար Ս. Գրոց վկայութեանց վրայ հիմնուած պիտի ջանամ հաստատել թէ Մովսիսեան տարին 360 կամ 354 օր է և ոչ արեային տարի 365 կամ 365½ օրերէ բաղկացած:

Ս. Գրոց մէջ կը յիշատակուի տարի բարձր, նոյնպէս ամիսն, և տեղ տեղ ալ օրուան թիւը, բայց ոչ մի տեղ յիշատակուած է որոշակի թէ տարին 360 կամ 354 օր ըլլայ, նոյնպէս ամիսներուն օրերուն նկատմամբ չկայ յիշատակութիւն թէ 30 ըլլան, կամ աւելի և կամ պակաս, բայց կրնանք խորհրդածութեամբ մը հետեւնել թէ ամիսն քանի՝ օրերէ բաղկացած էր:

Նախաշրջնեղեան տարիները յիշատակուած են Մովսիսի Հնգամատենի Ծննդոց գրոց մէջ, և տարւոյն բաժանումը որոշ կերպով կը տեսնուի ջրհեղեղի պատմութեանը մէջ, ուր տասն և երկու ամիս ըլլալը՝ և ամիսներն 30ական օր ըլլալը խորհրդածութեամբ կրնանք գտնել, արդեթէ հաստատենք թէ ամէն ամիս երեսնական օր է, ինչնին կը հետեւի թէ տարին ալ 360 օր է, ինչպէս հին ժամանակ եգիպտացիք բաժնած էին. իսկ թէ ենթադրենք թէ լուսնական տարին է որ կը գործածէր Մովսէս, պէտք է որ ընդունինք թէ լուսնական տարին 354 օրէ բաղկացած է. վասն զի ջրհեղեղի պատմութեան մէջ յիշատակուած ամիսներուն համապատասխանող օրերուն թիւերէն երկու տեսակ տարին ալ կը հասկըցուի, այս է պատճառն որ Մովսիսեան տարին դրած եմ թէ՛ 360 և թէ՛ 354 օր:

Ինչպէս կը փասկլցուի թէ Նախաջրնեղեղեան ամիսներուն օրերն երեսնական են

Նախ ջրհեղեղի դէպքը մի ամբողջ տարի տեսած ըլլալը հետեւեալ վկայութեան

վրայ կը հաստատուի. վասն զի ջրհեղեղն կը սկսի երկրորդ ամսոյն 27ին, և յաջորդ տարւոյն երկրորդ ամսոյն 27ին կը վերջանայ. «Եւ եղև յետ եօթն աւուր, և ջուր ջրհեղեղի եղև ի վերայ երկրի յամին վեց հարիւրորդի կենաց Նոյի յերրորդամ ամսեան ի քսան և յօթև ամսոյն» (Ծննդ. Է 10). արդ այս վկայութիւնը կը ցուցնէ ջրհեղեղին սկսելու ժամանակը, որ է Նոյ նահապետին 600 որդ տարւոյն երկրորդ ամսոյն 27ին. իսկ վերջնական համար կը գրէ Մովսէս, թէ Նոյի 601երորդ տարւոյն՝ երկրորդ ամսոյն 27ին տեղի ունեցաւ. «Եւ եղև ի վեց հարիւրորդի և միում ամի կենաց Նոյի յամսեան առաջնում... նուազեաց ջուրն յերեսաց երկրի... իսկ յամսեան երկրորդի որ օր քսան և եօթև էր ամսոյն ցամաքեցաւ երկիր: Եւ խօսեցաւ Տէր Աստուած ընդ Նոյի և ասէ. ել ի տապանէ այտի» (Ծննդ. Ը 13-16): Ուստի յայտնի կերպով նշանակած է Մովսէս թէ տարի մը ամբողջ եղած է ջրհեղեղի շրջանը, և ասոր վրայ ոչ ոք կը տարակուսի: Սակայն տարակուսական կէտն հոս է, գիտնալ թէ տարին քանի՞ օրերէ բաղկացած էր Մովսէս մարգարէին ժամանակ. ասոր համար երկու կարծիք յայտնեցինք, առաջինը ըսինք թէ տարին 360 օրերէ բաղկացած կրնայ ըլլալ, իսկ երկրորդը՝ 354 օրերէ. և արդարև Ս. Գրոց խօսքերուն վրայ հիմնուած հաստատենք նախ առաջին կարծիքը. Երբ Մովսէս կը խօսի ջուրերուն բարձրանալուն վրայ կ'ըսէ. «Եւ բարձրացաւ ջուրն ի վերայ երկրի աւուրս հարիւր և յիսուն» (Ծննդ. Է 24):

Արդ քանի՞ ամիս կ'ընեն 150 օրերն. եթէ միայն այս բացատրութիւնն ըլլար զժուար կ'ըլլար գուշակել, բայց արդէն Մովսէս պարզ և որոշ ըսած է. և զարմանալի է թէ ինչո՞ւ ցարդ ոչ ոք անդրադարձութիւն ըրած էր այս կէտին վրայ, վասն զի ինչպէս որ որոշ ըսած էր ջուրերուն բարձրանալուն համար, նոյնպէս ալ որոշ կերպով կ'ըսէ ջուրերուն ցածնալուն մասին. «Եւ նստաւ տապանն

եթէներորդում ամսեան ի քսան և եթէ ամսոյն ի լերինս Արարողայ» (Ծնդ. Բ 4), Միթէ ասկէց աւելի բացայայտ բան կըրնար գրել. նախ գրած էր թէ երկրորդ ամսոյն 27ին ջրհեղեղն սկսաւ, և հիմա ալ կ'ըսէ եթէներորդ ամսոյն 27ին Արարող լերան վրայ նստաւ տապանն. ուրեմն ջրոց բարձրանալը ստով հինգ ամիս տեւած չ'ըլար. և որովհետեւ Մովսէս այս հինգ ամսոց համար իբր ժամանակամիջոց 150 օր դրած էր, ուստի հինգ ամիս կը համապատասխանէ 150 օրերուն, որով գտնելու համար թէ մէկ ամսուան մէջ քանի օր կը գտնուի, պէտք է 150ը բաժնել ընդ 5, որով կ'ունենանք քանորդ մը 30, որ է մեր փնտռած մէկ ամսուան մէջ գտնուած օրերուն թիւը, ուստի 12 ամիսներն երեսնական օրով կ'ընեն 360 օր, որ է Մովսէսեան քաղաքական տարին:

Երկրորդ կարծիք, այսինքն, Թէ տարին 354 օրէ բաղկացած կրնայ ըլլալ ըստ Ս. Գրոց

Այս կարծիքն ալ կարելի է հաստատել ջրհեղեղի պատմութեան վերջին ամիսներուն թիւերովը. վասն զի Մովսէս յետ խօսելու մետասաներորդ ամսոյն վրայ, ասոց յիշատակութիւն ընելու երկոտաւ ասաներորդ ամսոյն, միջանկեալ թիւեր կը շարէ՝ որոնց զումարը 54 օր է, (այսինքն, երկու ամսոց միջոցը՝ մետասաներորդի և երկոտասաներորդի). և որովհետեւ նախընթաց տասն ամիսներն երեսնական օրեր ընելով 300 օրերն կը լրացնեն, — վերը յիշատակած մեր պատճառաբանութեան համաձայն, — ուստի այս 300 օրերուն վրայ աւելցնելով 54 օրերն ալ՝ կ'ունենանք 354 լուսնական տարի կամ Մովսէսեան կրօնական տարի, և կ'ընանք զայս հաստատել վկայութեամբ Ս. Գրոց: «Իսկ յամսեան մետասաներորդի որ օր առաջին էր ամսոյն երեքցաւ զլուխ լերանց: Եւ եղև յետ քառասուն առաք երաց Նոյ զպատու հան տապանին զոր արար. և արձակեաց զագուս... և արձակեաց զաղանին զհետ

նորա'...: Եւ զաղարեաց ևս առաք եօթն և զարձեալ արձակեաց զաղանին...: Եւ զաղարեաց առաք եօթն ևս և զարձեալ արձակեաց զաղանին...: Եւ եղև ի վեցհարիւրորդի և ի միում ամի կենաց Նոյի յամսեան առաջնում որ օր մի էր ամսոյն...» (Ծնդ. Բ 5-13):

Այս պարբերութենէն այս կրնանք հետեցնել որ տասնութերորդ և տասներորդ ամիսներուն զումարը 54 օր կ'ընեն, վասն զի սահմանը որոշ դրած է մետասաներորդ ամսոյն մէկէն մինչև յաջորդ տարւոյն առաջին ամսոյն մէկը եւ զած օրերուն թիւերն հետեւալներն են, այսինքն, լերանց զլուսները երեւալէն մինչև Նոյայ տապանին պատուհանը բաւալը 40 օր եղած է. այն ժամանակն է որ ագուսը կ'արձրկէ, և անոր հետէն աղանին, որ չգտնելով ոտից կոտան տապան դարձաւ. ստով Նոյ իմացաւ թէ ջուրերը տակաւին քաշուած չէին և երկրորդ ցամբած չէր, այն պատճառաւ 7 օր ևս սպասեց 40 օրերէն վերջը, որով 47 օր եղաւ. զարձեալ ուրիշ եթէ օր ալ սպասեց՝ նորէն աղանին արձրկեց, և աղանին չգտնար այլ ևս, ասով 54 օր լրացած ժամանակ՝ առաջին ամսոյն առաջին օրուան կը հասնի. արդ եթէ տասն ամսոց երեսնական օրերուն վրայ աւելցնենք երկու ամսոց 54 թիւն ալ՝ կ'ունենանք ճիշտ 354 օր՝ որ է լուսնական տարի կամ Մովսէսական կրօնական տարի:

Եւ արդարեւ իւրայեղացիք պէտք էին ունենալ կրօնական տարի մ'ալ որպէս զի միւս ազգերէ տարբերէին. վասն զի Ղևտական զրոց (ԺԼ 2 համարի) մէջ կ'ըսէ. «Եւ եմ Տէր Աստուած ձեր. ըստ ամենայն գնացից երկրին Եգիպտացոց յորում պանդխտեցարուք՝ մի առնիցէք, և ըստ գնացից երկրին Քանանացոց յոր ես տաբայց զձեզ՝ մի առնիցէք և ըստ օրինաց նոցա մի գնայցէք»:

Արդ անոնց օրինաց պէս չընելու համար (միթէ կրօնական օրինաց վրայ չէ՞ր) ահա թէ ինչ կը կարդանք Աքագուս համար թէ ինչ կը կարդանք Աքագուս համար. «Քանզի արար զդրօշալս, և կոց

նոցա զոհէր յերկրին թենումայ, և անցուցանէր զորդիս իւր ընդ հուր ըստ գարշութեան ազգացն զորս սատակեաց Տէր» (Բ. Մն. ԻԸ 2),

Այն ասոնք էին որոց համար կ'ըսէր. ըստ օրինաց ևնոց մի գնայցէք. և որպէս զի կարենայ զիրենք ազատել, նոր օրէնքներ տուաւ անոնց. և որպէս զի տօններին չխառնակին՝ հարկ էր որ տումարնին ալ տարբեր ըլլար, այն է տարբեր ժամանակ տօնէին իրենց տօները. ուստի յայտնապէս կ'ըսէ. «Ամիսս այս եղիցի ձեզ սկիզբն ամսոց և առաջին եղիցի ձեզ յամիսս տարւոյ» (Ելք. ԺԲ. 2), իբր իրենց փրկութեան օրը, և ո՞րն էր այս ամիսն. «Ձի յայսմ աւուր ելանէր ի յամսեան Կանխոց». ուրեմն Կանխոց ամիսն էր սկիզբն տարւոյ:

Ամիսն Կանխոց մեր Թարգմանիչներն դրած են Եբրայական Ապրիլ և Յունական εν μηνί τῷ νέῳ յամսեան նորոյ. Լատինն mense novarum frugum այն է յամսեան նոր պտղոց. Գաղղիականն au mois que les épis mûrissent. Սպանիականն el mes de las nuevas mieses = յամսեանն նոր հնձոց. իսկ Անգղիականն, Գերմանականն, Իտալականն՝ Եբրացեաց պէս դրած են Ապրիլ: Արդ Ապրիլ ամիսն ներկայիս կը հանդիպի 15/28 Մարտի որ արդի Հրէից Գարնանամուտ կը նշանակէ. որով այս ամիսն կը սկսի իսրայելացւոց կրօնական ամիսն:

Անգամ մը որ գտանք թէ Մովսեսեան կրօնական տարին 354 օր է, փորձենք ասով թէ կարելի՞ է գտնել Գաղղէացւոց «շար»ի տարիներու շրջանը:

Գիտենք թէ Նոյ Նահապետ ըստ Ս. Գրոց 350 տարի ապրած է շրհեղեղէն վերջը. իսկ Գաղղէացւոց Քսիսուլթրոս թաւաւոր 18 շար, ուստի 18 շար շրջանին մէջ այնքան օր պէտք է ըլլայ որքան օրեր կան Մովսեսեան 350 տարիներուն մէջ, այն է 350 անգամ 354 որ կը համապատասխանեն 123900 օրերու, արդ արեւային տարւոյն վերածելու համար պէտք է բաժնել այս թիւն ընդ 365,25, որ կ'ելլէ 339,22, և որովհետեւ Քսիսուլթրոս

18 կամ 18 1/2 շար Թաւաւորած է, բաժնելով 339,22 ընդ 18,5 կու տայ մեզի արտադրեալ մը 18, տ. 33:

Արդ ի՞նչ է այս 18 տարի և 33 հաւրերորդն. աստեղաբաշխութեան մէջ կայ ծանօթ խաւարմանց շրջան մը Գաղղէացւոցմէ առ մեզ եկած, որ շարոսի շրջան կը կոչուի, յորում ամէն 18 տարի և 10 օրուան մէջ արեւային և լուսնային խաւարումներն գրեթէ նոյն շարքով կը կըրկնուին աշխարհիս վրայ, միայն այս տարբերութեամբ որ նոյն խաւարումներն աշխարհիս տարբեր լայնութեան և երկայնութեան տակ կը կատարուին. արդ եթէ խորհրդածենք 18,33 թուոյն վրայ պիտի տեսնենք թէ 18 տարին կը համապատասխանէ 18 տարիներու խաւարմանց որ թուով 70 են, և 33 հարիւրորդն 10 օրուան:

Արդ մէկ շարը 18,33 տարի կամ լաւ ևս 18 1/2, ըլլալով՝ 120 շարերն պիտի համապատասխանեն 2200 տարիներու, վասն զի 18 1/2 × 120 = 2200: Եւ ի՞նչ կը նշանակեն այս 2200 տարիներն, եթէ ոչ Կայէնի Թաւաւորութենէն մինչև ցմահ Նոյի կամ ըստ Գաղղէացւոց՝ Աղուրոսէն մինչև Քսիսուլթրոս: Գիտենք թէ ըստ Եօթնասնից Թարգմանութեան Աղաւմէն մինչև շրհեղեղ են 2262 Մովսիսեան տարիներ, որոց վրայ աւելցնելով 350 տարիներն, մինչև ցմահ Նոյի, կ'ընեն 2612 լուսնական տարիներ, բայց եթէ ուզենանք այս լուսնական տարիները վերածել արեւային տարիներու պէտք է (բազմապատկել 2612 ընդ 354) և բաժնել ընդ 365,25 և պիտի գտնենք 2531 տարի. բայց որովհետեւ Բաբելոնացւոց Թաւաւորներու շրջանն կը կազմէ 2200 տարի, եթէ զայս հանենք 2531էն տարբերութիւնը կ'ունենանք 331 տարի. որ կը նշանակէ թէ Աղուրոս Թաւաւորած է 331 տարի՝ Աղամայ դրախտէն արտաքսմանէն վերջը: Եւ կարծես նոյնը կը բացատրէ նաև Ս. Գիրք երբ կ'ըսէ Կայէնի համար. «Եմուտ Կային առ կին իւր և յղացաւ և ծնաւ զԷնովք, և շինէր քաղաք, և զնէր

անունը քաղաքին յանուն որդւոյն իւրոյ
Ենովքայ»։

Քաղաքը շինել երկրի վրայ իշխանու-
թիւն ունենալ ըսել է, ուստի հաւանական
կրնանք համարել թէ Քաղղէացիք այս նոր
իշխանութեան հիմնադրին փոխանակ կա-
յն անունը տալու, Աղորոս անունը գոր-
ծածած ըլլան. ինչպէս և Խորենացին իւր
պատմութեանը մէջ զայս կը շնչտէ երբ
կ'ըսէ. « Որպէս յաղաքս նախաստեղծին
ոչ առաջին մարդ ասելով զնա այլ թա-
գաւոր. սոյնպէս անուն խժական նմա և
աննշանակ կոչելով » (Խորենաց. Գլ. 2)։

Ինչ շրջան է ուրեմն ՍԽԳ. բիւր «ամ»ն

Այս գլխոյս մէջ բացատրեցի թէ ինչ
է «շար»ի շրջանն և թէ ՍԽԳ բիւր ը-
սուած ամն է թիւ մը որ 432000 կը
նշանակէ, և ոչ ինչպէս կարծեցին ոմանք
թէ ըլլայ (20430000) քսան միլիոն չորս
հարիւր երեսուն հազար թիւ մը. և թէ
Խորենացին բիւրաւոր տարիներու վրայ
խօսած ժամանակ՝ աստեղային կամ մո-
լորակային տարի կը հասկընար, և մենք
ըսինք թէ այս գաղափարն պէտք է պար-
զել. ուրեմն ինչ է այս 432000 թիւն։

Այս խնդիրս լուծելու համար հարկ է
աստեղաբաշխական հաշիւներու մէջ մըտ-
նել, որպէս զի ճիշդ մեկնութիւնը տանք.
և աստեղաբաշխական հաշուով լուծելու
պատճառն այն է որ՝ արդէն Քաղղէացիք
այս գիտութեան մէջ շատ վարժ էին և ի-
րենց գիտութիւնը ուրիշներուն չհաղոր-
դելնուն պատճառաւ, իրենց փճանալովը
կորսուեցաւ նաև իրենց գիտութիւնը. նոյն-
պէս եղաւ նաև Եգիպտացոցը՝ որոնց քով
ըլլամբիւր մէջ մնաց գիտութիւնը և չան-
ցաւ ժողովրդեան շրջանակի մէջ։ Կային
մոգեր Պարսից մէջ, ինչպէս կային Քաղ-
ղէացի Բարեւալոց և Ասորեստայնեայց
մէջ։ Միթէ չկային և Հայոց մէջ այս
ճիւղին հետեւողներ. ի հարկէ կային. մա-
նաւանդ թէ Զողիակոսի գորիշները, ըստ
վկայութեան Շուստացի աստեղագիտի մը

որ 18րդ դարու վերջերը կ'ապրէր, Հա-
յերը եղած են։ Մ'ըր են Հայոց աստե-
ղաբաշխական և կրօնական կամ այլ գի-
տական գիրքերն, յայտնի գիտենք թէ
հոյ ճարակ եղան ձեռամբ Ս. Մուսաւոր-
չի, Մերութանայ, և զանազան անգամներ՝
օտար ազգաց արշաւանաց ժամանակ, քար
ու քանդ աւերակաց տակ թաղուած ու
փճացած են։ Միթէ այս օրինակ եղած
չեն նաև Քաղղէացոցը ու Ասորեստա-
նեայցը, մինչև որ վերջի ժամանակները
Նինուէի աւերակաց տակէն գտնուեցան
թրծուն աղիւններու վրայ գրութիւնք ու-
րով նոյն ժամանակի պատմութիւնք երևան
եկան։ Միթէ չենք կրնար հետեցնել թէ
հիներուն գիտութիւնը տակաւին թաղուած
կը մնայ, և պիտի չգայ ժամանակ մը որ,
ինչպէս գտնուեցան բեռնագիրքերն, գտնուին
նաև Նիպարսեռագիրքեղբն՝ որոնք տան մե-
զի ծանօթութիւններ 50, 60 կամ 70
դարերու գաղտնիքներու վրայ։ Մեզի ա-
ռասպել կու գայ երբ կարդանք թէ Ե-
գիպտացիները գիտէին երկրաշարժներու
օրէնքերը, մինչ հիմա ամենանուրբ գոր-
ծիքներով իսկ չենք կրնար գուշակել ժամ
մ'առաջ, ինչ կ'ըսեմ, նոյն իսկ քառորդ
ժամ մ'առաջ երկրաշարժ ըլլալը. և սա-
կայն իրենք ունէին այս գիտութիւնը։
Այսպէս երբ ըսենք թէ Քաղղէացիք զար-
գացած էին աստեղագիտութեան մէջ, ըսել
է թէ ունէին ինչ ինչ առաւելութիւններ
այս մասին մէջ՝ որով միւս ազգերն կը
գերազանցէին. և յայտնի իսկ կ'երևի ի-
րենց ծանօթութիւնը ժամանակի բաժան-
մանց մէջ, վասն զի ուզեր են ժամանակի
չափը հաստատուն հիման վրայ դնել, ու-
րուն շրջան կամ ամ անուն տուած են.
և այս շրջաններէն մինչև էր նաև զարնան
գիշերահաւասարէ մինչև աշնան գիշերա-
հաւասարի ժամանակամիջոցն՝ զոր իբր
հաստատուն ժամանակ համարած էին.
Թէպէտև որքան իրենց հաստատուն հա-
մարած էին՝ սա ալ ենթակայ էր փոփոխ-
մանց։ Եւ այս փոփոխութեան պատճառն
էր կանխումն գիշերահաւասարից, տեղա-
փոխութիւն արտակէդրոնութեան և ան-

լատման գծին շարժման, որոնք պատճառ կ'ըլլան եղանակաց տեղափոխմանց մէջ եղած տարբերութեանց կիսագնտի մի և նոյն կողման համար:

Ներկայ ժամանակի եղանակաց տեղափոխման, և աստեղաբաշխական հաշիւներով, կրնանք հետեցնել թէ մի և նոյն կիսագնտի վրայ գտնուող վայրի մը՝ հին ժամանակի եղանակաց տեղափոխմանը որչափ էր. վասն զի ներկայիս ամառուան և զարնան եղանակաց օրերու թիւը կը հասնի $185\frac{1}{3}$, և որովհետեւ հիմա երթալով կը նուազի գրէթէ $50\frac{1}{2}$ շափով, ըսել է թէ 70 դար առաջ $189\frac{1}{3}$ էր սոյն եղանակաց օրերուն թիւը:

Արդ իբր շրջան մ'առնելով ֆաղդացւոց ժամանակի գարնան գիշերահաւասարէն մինչև աշնան գիշերահաւասար եղած օրերուն թիւը, այսինքն, $189\frac{1}{3}$, ու կրկնելով զայն տասն և ինն անգամ պիտի տեսնենք թէ 3600 թիւն պիտի լրացնէ ($189\frac{1}{3} \times 19 = 3600$), որուն շար անունը տուած են Բաբելացիները, ինչպէս վերագոյն տեսանք որ այս մէկ շարը կը նոյնանար խաւարմանց շրջանին հետ, որ է 18 $\frac{1}{3}$, տարի: Արդ յետ գտնելու թէ մէկ շարը կը համապատասխանէ 3600 օրերու՝ բազմապատկելով 120 շաբերով պիտի ունենանք խնդրեալ Սիֆիւրի ամս, որ է 432000 օր. ($189\frac{1}{3} \times 19 \times 120 = 432000$):

Ասով ասուեցինք թէ ֆաղդացւոց թագաւորաց ժամանակը ոչ եթէ ըստ ումանց կարծեաց բիւրաւոր տարիները առաջ ծագուած առած է, այլ մեր ժամանակագրութեան շարքին մէջ խոնարհաբար կը մտնէ: Մէկ խօսքով կրնանք ըսել թէ մեր Ս. Գրոց նախամարդէն՝ Ադամէն առաջ, ոչ մէկ այլ մարդու գոյութիւն եղած է:

Հ. ԽՈՐԷՆ Ս.

ՅԱՏՈՒԿ ՈՃ

ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԿՐԾՆՔԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ

Գործնական թելադրութիւններ կրօնաւարացնելու, Փր. Սիիրակոյի՝ Բրակայի հանրային կիսագնտի կրօնագիտութեան ուսուցչական

Զէի գուշակեր որ արծակուրդի ազատ ժամերը օգտակար անցընելու նպատակով ընծեցման համար հարազատի մը փոխ տրուած հատորիկը ինծի պիտի վերադառնար, յիշատակի օր մը, ամբողջապէս հալացած, ի նշան գնահատման. եւ հիմակ անկից դիպուածով ընտրուած յօդուած մը (Գլ. Գ. § 32) ընծեցողներուս ներկայացնելուն մէջ միակ դիտումն ունիմ՝ յայտնել շնորհակալութիւնս անոր թարգմանչին: Աւելորդ պիտի չլլայ համառօտ մը ծանօթացնել գիրքը իր ֆառաջաբանէն:

*
*

Ներկայ գրքիս մէջ կրօնական ուսուցման համար ալ օգտակար կ'ըլլովին Նոր մանկավարժութեան առողջ սկզբունքները, որոնց միջոցաւ դաստիարակութեան աւազարեզին մէջ վերջին ատեններս մեծ արդիւնքներ եւ յառաջադիմութիւններ ձեռք բերուցան:

Գլխաւորապէս նպատակս եղաւ գործնական թելադրութիւններ ընծել: Զգուշացայ պարզ նըբամտութիւններէ որոցմով ոչ ոք իլմաստանայ: Ով որ գրքէս գլուխ մը կարդայ, ըսածս շուտով պիտի հասկնայ:

Այսօր արդէն Բատուկ ռոն շատ մը աստուծաբանական ու նաեւ ուսուցչական (magistrali) հաստատութիւններու մէջ մուտք գտած է: Բնականապէս ուսուցչութեան թեկնածուներու հրահանգման համար, կը թողուին այն մասերը որ արդէն ծանօթ են իրենց՝ վարդապետական արուեստէն եւ ընդհանուր մանկավարժութենէն: Գիրքս ինչպէս նաեւ իր անգղիերէն թարգ-